

TALV
ON
TULEKUL

„Troonide mängu” ajaloolistest seostest on palju kirjutatud, aga mitte kunagi päris niimoodi. Siin töötab akadeemiline sügavus käsikäes laialdaste teadmistega Westeros ja Essose võõrastest ja ometi kummastavalt tuttavatest paikadest. Carlyne Larrington on oivaline teejuht – lopsaka proosa toel juhatab ta meid läbi Seitsme Kuningriigi ja sealt edasi üle Kitsa mere, uurides igal sammul meie endi keskaegsest minevikust pärinevaid kajasid ja peegeldusi. See kaunis, meelikõitev ja mõtlemapanev teos on George R. R. Martini loodud maailmale korraga nii ülistus kui ka täiendav teatmik. Mida enamat võiks üks fänn veel ihata?

Helen Castor, Cambridge'i ülikooli Sidney Sussexi kolledži välisliige ning populaarsete ajalooramatute „Blood and Roses” (2004), „She-Wolves: The Women Who Ruled England before Elizabeth” (2010) ja „Joan of Arc: A History” (2014) autor.

TALV ON TULEKUL

„TROONIDE MÄNGU”
keskaegne maailm

CAROLYNE LARRINGTON

Inglise keelest tõlkinud Merlin Mägi

Originaali tiitel:

Carolyne Larrington
Winter Is Coming: The Medieval World of Game of Thrones
I. B. Tauris & Co Ltd, 2015

© I. B. Tauris & Co Ltd ja Carolyne Larrington, 2015
Avaldatud kokkuleppel agentuuriga I. B. Tauris & Co Ltd, London

Tõlge eesti keelde © Merlin Mägi ja AS Tänapäev, 2018

Toimetanud Siiri Rebane
Kujundanud Villu Koskaru
Kaanepilt Ed Labetski

ISBN 978-9949-85-314-4
www.tnp.ee

Trükitud AS Pakett trükikojas

Pühendatud Johnile

SISUKORD

Eessõna 8

Sissejuhatus 10

1. peatükk. Kese 21

2. peatükk. Põhi 61

3. peatükk. Lääs 103

4. peatükk. Teisel pool Kitsast merd 147

5. peatükk. Ida 185

Lõpetuseks 220

Tänuõnad 226

Illustratsioonide loend 227

Märkused 230

Edasist lugemist 238

Toimetajalt 240

Lühendid 242

Telesarja „Troonide mäng” osade nimekiri 243

Raamatusarja „Jää ja tule laul” eestikeelse väljaande sisukord 245

EESSÕNA

See raamat räägib sellest, mis juhtub, kui keskaegse kirjanduse ja kultuuri uurija vaatab HBO sarja „Troonide mäng” ja loeb George R. R. Martini romaanisarja „Jää ja tule laul”. Teose eesmärk pole Martini allikate väljaotsimine või telesarja loojate David Benioffi ja Dan Weissi vahetute mõjutajate tuvastamine. Pigem kujutab see endast auavaldust nii raamatute kui ka telesarja muljetavaldavale maailmaloomele, mille tulemuseks on maailm (fännide kõnepruugis „Tuntud Maailm”), kus võib kohata kõikvõimalikke paralleele keskaegse Euroopa ja Aasia kultuuridega. Või, kui soovite, räägib käesolev raamat hoopis sellest, mis juhtub, kui keskaja ajaloolastest „Troonide mängu” fännid saavad kokku ning arutavad, millised on Westeroose ja Essose kokkupuutepunktid – paralleelid, sarnasused, ühised struktuurid ja arusaamad – reaalselt eksisteerinud keskaegse maailma ning värvikate kujutlustega tollest ajast.

„Talv on tulekul” võtab eelduseks, et lugeja on kursis sündmustega kuni telesarja viienda hooaja lõpuni. Lahknevused telesarja ja raamatute vahel, mis olid varem tähtsusetud, on nüüd märkimisväärsed. Keskaegsete tekstide toimetajate terminoloogiat kasutades peaksime edaspidi rääkima ilmselt kahest eri redaktsioonist. Lugu on (laias laastus) sama, kuid lahknevused on palju suuremad, kui termin „versioonid” katta suudab. Kuigi mõned süžeeiinid on arenenud väga erinevalt, on telesarja sündmused jõudnud järjega romaani „Tants lohedega” lõppu, hõlmates hulganisti pingelisi olukordi, mis kuuendas hooajas lahendamist ootavad. Olen püüdnud raamatutest pärinevate sisuvihjete andmist piirata. Kuigi ma ei hoiata ette iga kord, kui selgitan, et mõni tegelane kannab romaanis teist nime, olen üritanud vältida raamatute tegevustiku ülemäärast kommenteerimist seal, kus see telesarja omast lahkneb. Niisiis – kasutades „Troonide mängu” hindamatu

väärtusega uudistesaidilt „Winter is Coming” pärinevat terminit – ei pea Rikkumatud (need, kes pole romaane lugenud) kartma, et liiga palju teada saavad.

Sisuvihjed on tähistatud kaarna pildiga veerisel, mis näitab vihje ulatust järgmiste värvikoodidega:

Oluline sisuvihje

Keskmiselt oluline sisuvihje

Väheoluline sisuvihje

Järgmisena selgitame ka terminoloogiat: Tuntud Maailm on veebi-andmekogu „Wiki of Ice and Fire” koostajate nimetus planeedile, millel sündmused toimuvad. Väljendite „telesari” ja „raamatud” tähendused on ilmselged, ent kui ma mainin üldiselt „sarja”, pean silmas kogu seda lugu ja selle eri versioone nii paberil kui ka teles.

SISSEJUHATUS

Tyrion: „See lai maailm kubiseb taolistest pöörastest lugudest. Örisejad ja nälpsajad, kummitused ja tondid, näkineid, mäekollid, tiivulised hobused, tiivulised sead... tiivulised lövid.” Griff: „Siin on kaalul kuningriigid. Meie elud, meie nimed, meie au. Me ei mängi siin sinu lõbuks mingisugust mängu.” Muidugi mängite, mõtles Tyrion. Troonide mängu. (TL, 8)

10

TALV ON TULEKUL

Örisejad, nälpsajad ja kaalul olevad kuningriigid: „Troonide mäng” / „Jää ja tule laul” kätkeb ühelt poolt esimest sorti fantaasiasaadusi, nagu mantikorid ja lohed, valged vaimud ja veremaagia, ning teiselt poolt vägagi tõepäraseid poliitilisi, religioosseid ja ühiskonnakorralduslikke küsimusi. Nagu Tolkieni Keskmää, on „Troonide mängu” / „Jää ja tule laulu” fantaasia kokku pandud tuttavatest ehituskividest – tuttavatest vähemalt meile, keskaja ajaloolastele. Ehituskivid on tahatud üheaegselt nii tõelisest kui ka kujuteldavast keskaegsest maailmast: Põhjamaad oma lumeväljade, koletiste ja huntidega; Lääne-Euroopa oma äratuntavate rüütlikommete, kuningate, pärilustavade ja meeste traditsioonilise rolliga; Vahemere piirkond kaubasadamate, piraatide, orjakaubitsejate ja antiikkultuuride virvarriga; ning keskaegsed kujutelmad eksootilisest idamaadest, kus mongoli ratsanikud muinasjutulisi rikkustest tulvil linnu rüüstasid ja kus kummaliste hõimude seas – seal meile tuntud maailma piirimail ja veelgi kaugemal – kehtisid veidrased kombesid.

Baratheonidest valitsejate seadused, dothrakide hõimu klannisüsteem, Öine Vahtkond ja Põhja valdja kohustused – kõigis neis kõlab vastu keskaegsele Euroopale ning Kesk-Aasiale omast ühiskonna- ja kultuurikorraldust. George R. R. Martin tugineb oma maailma loomisel peamiselt keskaegse Euroopa ajaloole (sageli on põhilise inspiratsiooniallikana välja toodud 15. sajandi Inglismaa kodusõda, mida

tuntakse Rooside sõja nime all), aga võtab malli ka varajastest sõdalaskultuuridest (keltidest, anglosaksidest ja viikingitest), mongolite ajaloost – nende julgusest ja ambitsioonikusest, mis viis maailma suurima maismaaimpeeriumi loomiseni. Lisaks kõigele toetub Martin ka keskaegses Euroopas laialt levinud rahvapärimustele ja uskumustele. Kõrgkeskaegsest Euroopast laenab ja kohandab Martin sellised üldideed nagu katoliku kirik ja rüütellikkus, Euroopast kaugemate rahvaste – mongolite ja Ameerika põliselanike – eeskujul sündisid dothrakid.

Mil määral on hiljutine Seitsme Kuningriigi ajalugu innustust saanud 15. sajandi Rooside sõjast? Martin ise on tunnistanud, et Westeroose poliitika kujundamisel sai ta inspiratsiooni Edward III järeltulijate vahelisest võimuvõitlusest, kuid ka kõlalised sarnasused Yorkide ja Starkide ning Lannisteride ja Lancasteride vahel on kõnekad. Ent Martini võimsa kujutlusvõime ning telesarja loojate David Benioffi ja Dan Weissi geniaalsete ideede tulemusena on ajaloofaktid muudetud millekski külluslikumaks, iseäralikumaks ja arhetüüpsemaks. Näitena võib tuua printsid Toweris, Yorki dünastia kuninga Edward IV pojad Edward ja Richard. Pärast Edward IV ootamatut surma 1843. aasta alguses võttis isapoolne onu Richard, Gloucesteri hertsog, tol ajal 9 ja 12 aastat vanad poisid enda hoole alla. Sel ajal kui käisid ettevalmistused Edwardi kroonimiseks kuningaks, viibisid vennad Londoni Toweris, kuni nad korraga mõistatuslikult kadusid ja trooni haaras onu Richard.

Bran ja Rickon ei olnud küll kunagi Raudrooni pärijate järjekorras (ehkki Branist saab Talitundru pärija), kuid kahe süütu lapse eeldatava surma motiiv esineb sarjas rohkem kui korra: nii Elia Martelli laste kui ka Catelyni noorimate poegade puhul. Cerseid on võrreldud Lancasteri dünastiast kuninga Henri IV abikaasa, kuninganna Anjou Margaretiga (1430–1482). Olgugi et ka Margaret oli oma lapse nimel kõigeks valmis, oli tal tunduvalt vähem sõnaõigust trooninõukoguga võrdväärse nõustajate rühmas – iseäranis arvestades tema abikaasa teovõimetust.

Cerseid võib kõrvutada – ja on kõrvutatud – veel hulga teiste kurikuulsate ja võimukate keskaegsete kuningannadega: Akvitaania

1. Printsid Toweris

Eleanor (u 1122–1204), Edward II abikaasa kuninganna Isabella (1295–1358), tänapäeva Põhja-Prantsusmaad valitsenud kuninganna Brunhild Merovingide dünastiast jne. Cerseil on küll inimlikke omadusi (alkoholilembus, hullumeelne kadedus Margaery vastu), kuid tema nimi viitab kreeka eepose nõiale Kirkele (Circe), kes muutis mehi loomadeks ja kelle Odysseus lõpuks üle kavaldas. Cerseil, „rohesilmisel emalõvil”, on samuti teda ümbritsevate meeste üle teatav saladuslik võim. Cersei ning Jamie vaheline verepilastus toob sisse müütilise

mõõtmel: jumalikud kuldsed kaksikud, ühe hinge kaks poolt – või vähemalt on need Cersei sõnad Nedile:

„Jaime ja mina oleme midagi enam kui õde ja vend. Me oleme üks inimene kahes kehas. Me tulime ilmale ühest üsast. Meie vana meister ütles, et Jaime sündis minu jalast kinni hoides. Kui ta minu sees on, tunnen ma, et olen... üks tervik.” (TM, 45)

Seejärel põimitakse kõrgpoliitikasse müütide ja rahvajuttude elemente. Viiendas hooajas pretendeerivad otsustusõigusele Talitundru pärijanna Sansa saatuse üle isand Baelish, Boltonid ja Sansa ise. Sellel, kelle võimusesse jääb Sansa, on arvestatav õigus Põhja valdja tiitlile, kuid samas kehastab ta ka Ramsay ja Roose'i haardes vangistatud muinasjutuprintsessi, kes lossitornis palvetab, et keegi teda päästma tuleks... aga kes? Ei Theon/Tõhk ega ka Brienne ja Pod kujuta endast just voo-
rusliku neitsi – või ka juba elu näinud mitte-enam-neitsi – unistuste kangelasi.

Nii nagu see, mis näib ajaloolise aluspõhjaga ja tõene, seguneb traditsioonilise ja rahvapärimslikuga, on ka sarja üleloomulikud aspektid põimunud pärismaailma probleemidega. Lohed on imetabased olevused, „tuli, mis saanud kehalise kuju”, kuid samal ajal kujutavad nad endast ka ohtu Tuntud Maailma geopoliitilisele stabiilsusele. Daenerys ei suuda elukaid täielikult taltsutada ning nende hävitusvõime kohta jagub nii telesarjas kui ka raamatutes küllaldaselt tõestust: alustades Harrenhali kohutavate varemetega ja lõpetades Vaidlusaluste maade kõrbealadega. Kas Westeros on tõesti võimalik vallutada taktikalise tuumarelva ekvivalendi abil? Ja kui palju sellest siis üldse valitsemiseks järele jääb? Lihtkeeli läbib kogu sarja arutelu Westerosse vallutamise logistika üle, toimugu see siis lohe-terrori, Rikkumatute ühendatud jõudude või elanikkonna seas emotsionaalse ja intellektuaalse populaarsuse võitmise lahingu kaudu, millesse vähemalt Jorah suhtub skeptiliselt. „Vanad kojad koonduvad meie kuninganna ümber, kui ta Kitsa mere ületab,” väidab Barristan Selmy. „Vanad kojad koonduvad just selle leeri ümber, kes nende arust võidab, nagu nad alati teinud on,” pareerib Jorah Targaryenide fraktsiooni koosolekul, kus arutatakse

2. Kuninganna Anjou Margaret, detail

Joffrey surma järel vallutusretke alustamist. (4.5) Ja tõenäoliselt on Jorah'l õigus.

Ka valged vaimud/ebalased – kõige hirksamad ja lepitamatamad jõud Tuntud Maailmas – viitavad olude muutumisele kaugel põhjas, kus toimub rahvaste massiline rändamine, kes ei tule toime kliimamuutuse tagajärgedega. Need mured pole olulised mitte ainult meie, nüüdisaegsete inimeste jaoks. Ka keskaja inimesed, kes elasid marginaalsetes ühiskondades – nagu Skandinaavia kolonistid Gröönimaa lõunapiirkonnas 15. sajandil –, avastasid, et isegi väikesed muutused keskmistes temperatuurides kuulutavad väljasuremist kogu nende eluviisile. Mõnikord põimuvad Westerose ajalugu ja nüüdispoliitika omavahel ebamugaval moel. „Sa püüad kuningat troonilt tõugata, ja ometi pole sul plaani edasise jaoks?” küsib Talisa Robb Starkilt, üritades mõista tema seisukohta Viie kuninga sõjas. (2.4) Kas oleks parem, nagu Barristan Daenerysele veendunult kinnitab, vastata ebaõiglusele halastusega ja jätta 163 Meereeni isandat risti löömata? Või, nagu Dany leiab, vastata ebaõiglusele õiglusega – kuid kelle vaatepunktist

lähtuvalt? (4.4) „Kas kuningakoda ei vajagi järsku enam kulda, vägesid ja nisu, millega minu koda teda varustab?” esitab Olenna Tyrell terava küsimuse Cerseile audientsi käigus, kus arutatakse Lorase vangistust. (5.5) Millised ressursid jäävad suurte linnakogukondade käsutusse muutavas poliitikas ja kliimas ning milliseid kompromisse nõuab nende hankimine? Need on kõik reaalsed küsimused, mida kujutamine väljamõeldud maailmas sugugi ei tühista. Paljud vastused hõlmavad tuttavaid majanduslikke tegureid: väärismetallimaardlate (Casterly Kalju kaevanduste) ammendumist, krediidi lõppemisega seonduvaid rahalisi raskusi (kuidas Raudpank õiendab arveid laenukohustusest taganejatega), kohaliku seadusandluse mõjusid rahvusvahelisele kaubandusele (mis ulatuvad Orjalaevade lahest isegi Volantiseni välja) – kõik need nüüdisaegsed ja maailmas päriselt toimivad piirangud kehivad ka Tuntud Maailmas, ulatudes Westerosest lääne poole jäävatelt aladelt Essose kaugemate soppideni.

Nii raamatud kui ka telesari annavad jutustust edasi eri vaatepunktide kaudu: peenekoeliste süžeede keskmes on kindlad tegelased ja just nendega juhtuvaid sündmusi meile näidatakse või jutustataksegi, ning raamatutes kirjeldatakse ka nende mõtteid ja tundeid. Telesarjas väljendatakse selliseid sisemisi psühholoogilisi protsesse näitlejate ilmete ja dialoogi kaudu. Selleks, et oma tundeid sõnadesse panna, on tegelastel vaja kedagi, kellega rääkida. Daeneryse staatus *khaleesi*’na, kuningannana ja Lohede Emana tähendab, et ta säilitab enamasti oma väarikust; tal on raske ennast avada ja suhelda kui inimene inimesega isegi ser Jorah’ ja Barristaniga. Tegelased, kellele on osaks antud oma vaatepunkt, on sageli – ja see pole juhuslik – kaastundlikud ja sümpaatsed: üks tõenäoliselt olekski üsna jube elamus näha maailma noore Joffrey silme ja mõistuse läbi. Mida meile aga kunagi ei näidata, on see, milline näeb maailm välja mitte-westeroslastest tegelaste mäta otsast: me ei kuule nende mõlgutusi omaenda kultuuride teemadel ja meiega ei jagata ka nende võõramaalase kriitilise pilgu läbi tajutud hoiakuid Westeroses suhtes (ainus erand sellele reeglile tuleb jutuks viiendas peatükis). Aeg-ajalt vahendab keelekandjate ülem isand Varys oma siidisel toonil kõrvalseisja perspektiivi, kuna ta on Lysis orjana sündinud. Ent selleks, et saaksime ta sõna ja vaatepunkti usaldada, mängib Varys

liiga sageli aimamatut topeltmängu. Ja nii piirdubki see, kuidas sarja vaatajaile ja lugejaile – nagu Daeneryselegi – tutvustatakse ekraanil ja romaanilehekülgedel kohatud Essose inimesi, westeroslaste perspektiiviga hoolimata sellest, kas viibime parajasti ühes Vabalinnadest, dothrakide hulgas või mõnes Orjalaevade lahe linnas.

Selline käsitamatuid idamaid võõrapärastav hoiak ei piirdu kaugeltki mitte ainult nüüdisaegse või isegi koloniaalajastu lääneliku mõtlemisega. Selle juured ulatuvad väga kaugesse minevikku, romantilistesse pajatustesse Aleksander Suurest ja tema vallutuskäigust Aasiasse; kõige varajasemad kreeka versioonid sellest pärinevad meie ajaarvamise kolmandast sajandist. Pealkirja „Idamaa imed” kannab umbes aastast 1000 m.a.j pärinev, eeposega „Beowulf” samast käsikirjast avastatud vanaingliskeelne proosateos. Selles kohtame (kohe pärast peatükki inimsööja-rahvast donestritest):

„...paika, kus sünnivad viieteistkümne jala pikkused ja kümne jala laiused inimesed. Neil on suured pead ja lehvikutaolised kõrvad. Öösiti laotavad nad ühe kõrva endale alla ja võtavad teise tekiks ümber. Nende kõrvad on väga kerged ja nende kehad valged nagu piim. Ja kui nad oma kodumaal kedagi näevad või muul moel tajuvad, haaravad nad kõrvad pihku ja põgenevad nii kiiresti, et võiks arvata, et nad lendavad.”

Nii palju, kui meie teame, võib selline rahvas (keda tavaliselt nimetatakse *panotis*'teks) koos amatsoonidega, *blemmyae*'dega (inimestega, kellel on nägu keset rinda), üksjalgadega ja muude koletislike, ent ometi inimeselaadsete olevustega elutseda väheuuritud Sothoryose mandril. Ja vähemalt mina tahaksin väga neid näha.

Millalgi 1350. aastate lõpul või 1360. aastatel pani autor (õigemini fiktiivne autor), kes nimetas end St Albansi rüütliks sir John Mandeville'iks, kirja ülevaate oma rännakutest, mida tuntakse pealkirja „Mandeville'i reisid” all. Tohutult mõjukas, kõigisse suurtesse (ja hulka väiksematesse) Euroopa keeltesse tõlgitud raamat, millest on säilinud ligi 300 käsikirja, reisis koguni Christoph Kolumbusega kaasa India saartele (Lääne-, mitte Ida-India, nagu välja tuli). „Sest

3. *Panotis*'teks paar, 13. sajandi reljeef Vézelay kloostri Prantsusmaal

eks ole paljudel inimestel suur huvi ja kihk kuulda uusi asju,” arvas Mandeville – ja ta ei eksinud.

„John Mandeville” jutustab, kuidas ta reisis Inglismaa lõunapiirkonnast Jeruusalemma ja Lähis-Idasse, seejärel edasi Indiasse, Ida-Aiasse, Jaavale, Hiina ning maapealse paradiisi väravate ja nooruse lätneni välja, enne kui suuna taas kodu poole võttis. Tegelikuses kujutasid „Mandeville’i reisid” endast sellise kirjaniku tööd, kes ei reisinud tõenäoliselt kaugemale lähimast raamatukogust, kust pärinevad ta reisikirja allikad. Ta põimis kokku toonased uusimad palverändurite teatmikud – mida Jeruusalemmas vaatama minna ja milliseid eri teid mööda sinna reisida, frantsiskaani munkade hiljutised aruanded rännakutest läbi Kesk-Aasia suurkhaani õukonda, standardsetest

entsüklopeediatest maha kirjutatud traditsioonilised teadmised, suisa Herodotose aegadesse ulatuvad luiskelood ning misjonär Odorico da Pordenone kõige ajakohasemad jutustused tema reisidest Indias ja Hiinas. Mandeville'i tekstis loksuvad kokku linnalegendid ja antropoloogilised tõsiasjad, muinasjutuline pärimus ja hoolikad vaatlusmärkmehed. Taolisest ühitamatust materjalist sündis suletöö, mis koostaja õpetatuse ja kujutlusvõime vahendusel pani tuhandete lugejate jaoks elama keskaegse maateaduse ning selgitas neile maailma – või vähemalt ühe maailmaversiooni – toimimist.

See ongi teose eesmärk: püüda selgitada Tuntud Maailma – selle tavasid, elanikke, võimumänge, usundeid ja kultuure – läbi keskaja prisma. Sarnaselt Mandeville'iga võtame üheskoos ette pika, ohtliku ja kurnava teekonna Müürist põhja poole jäävatelt jäistelt kõnnumaadelt ja Talitundru vägeva kindluse juurest varjudeküllase Asshai linnani kaugel idas, Braavose kaubalinna moekast stiilist kuni hukkunud Valüüria iidsete varemeteni. Ja ometi ei pea me lülitama välja telereid, panema kõrvale romaane ja jätma nukralt jumalaga oma lähedastega, sest samamoodi nagu Mandeville'i reisid, leiavad ka meie rännakud aset ainult kujutluste maailmas.

Enne teele asumist tuleks läbida tutvustav kiirkursus. Tuntud Maailma kultuurid, millest suuremale osale, aga mitte kõigile, dikteerib norme Westeros, jagavad mitmeid sügavalt juurdunud kultuurilisi uskumusi, mis puudutavad ühiskonnakihtide ja sugude vahelisi suhteid, au ja head nime, külalislahkust, õiglust, relvi ning lohede käitumist. Esimeses peatükis kirjeldatakse, kuidas need kesksed kontseptsioonid toimivad. Teises peatükis siseneme Westerosse maailma seal, kust sari algab: Talitundrus, „Põhja südames”, vaatame ringi nii siin- kui ka sealpool Müüri ning teeme tutvust müüritaguste iselaadsete ja ohtlike oludega. Kolmas peatükk viib meid mööda Kuningateed Kuningalinna, mille õukonda iseloomustavad keerukad ja pidevalt muutuvad liidud ning mille suhted seitsmeusu vaimulikkonnaga on ebakindlad, ning siis edasi Avarmaa naerusuistele väljadele, Dorne'i kõrbesse ja Stannise kõleda kantsi juurde merevoogudest ümbritsetud Lohekivil. Neljandas peatükis heiskame purjed, et seilata üle Kitsa mere, külastada mitmeid Essose rannikule jäävaid Vabalinnu ning

kuulda Valguse Isanda preestri jutlust. Viendas peatükis võtame ratsud ja suundume kaugemale itta, üle Dothraki mere, Orjalaevade lahte ja sealse piirkonna linnadesse, salapärasesse Qarhi ja veel kaugemal asuvatele Varjumaadele. Ja siis naaseme viimaks koju. Lõppsõnas – mida ei tohiks lugeda ükski Rikkumatu – jätan ma Tuntud Maailma ja kõik, millega seal tutvusime, selja taha, et heita pilk tulevikku. Nagu ütleb Kärnkonn-Maggy ettekuulutus, võib see, mida ma seal kohtan, tõeks saada või valeks osutuda. Ning teil on vabadus, nagu Cerseilgi, valida, kas mu nägemust uskuda või see ära põlata.

4. Herefordi katedraali *mappa mundi* (maailmakaart)

5. Raudtroon